

Ajalookonverents "Balti Apelliga Europarlamenti" Tartu Linnamuuseumis

■ 23. augustil 2004. a. möödus 65 aastat Molotovi-Ribbentropi pakti (MRP) sõlmimisest Moskvas. Samal kuupäeval möödus ka 25 aastat 45 Eesti, Läti ja Leedu kodaniku märgukirjast maailma avalikkusele, milles nõuti MRP tühistamist ja Balti riikide iseseisvuse taastamist. Märgukiri sai rahvusvaheliselt tuntuks Balti Apelli nime all. Kuna Balti Apelli lõplik tekst valmis Tartus ja levis siit üle kogu maailma, toimus Tartu Linnamuuseumis 23. augustil k.a. ajalookonverents "Balti Apelliga Europarlamenti".

Balti Apellile alla kirjutanud neljast eestlasest astusid Linnamuuseumis sõnavõttutega üles Mart Niklus ja Enn Tarto. Leedust oli konverentsile saabunud üks märgukirja koostajatest Antanas Terleckas, Lätit esindava Ints Calitise ettekande luges konverentsil ette Kalju Mätik.

Leedu vabadusvõitleja **Antanas Terleckas**, kes esimest korda oli arreteeritud nõukogudevastase tegevuse pärast juba kooliõpilasena 1945. a., andis oma ettekandes ülevaate Balti Apelli eelloost ning kirjeldas üksikasjalikult märgukirja koostamist ja lõplikku vormistamist Tartus 1979. a. augustis.

Antanas Terleckas saabus koos teise leedulase, Julius Sasnauskasega Tartusse 12. augustil 1979. a. Mõlemad peatusid Mart Nikluse juures ning viimase kodus Vikerkaare tänavas valmiski märgukirja viimane redaktsioon. Antanas Terleckase sõnade järgi õnnestus neil just Tartu linna raamatupoodidest hankida kolm venekeelset ajaloolis-juriidilise sisuga raamatut, ilma mille toeta appell oleks jäänud vaid pealiskaudseks dokumendiks. Lisaks Mart Niklusele kirjutasid avalikule märgukirjale alla eestlastest veel Enn Tarto, Endel Ratas ja Erik Udam. 15. augustil lahkusid Antanas Terleckas ja Julius Sasnauskas Tartust ja toimetasid apelli teksti esmalt tutvumiseks Leedu Helsingi grupile.

Vaatamata reaalsele ohule, et erakordselt julge sisuga märgukirja avalikustamine vallandab järjekordse arreteerimis laine, leidis Leedus 35 inimest, kes ei kartnud oma nime dokumendile alla kirjutada. Veel 6 allkirja lisandus Läti poolt. 23. augustil, 45 Eesti, Läti ja Leedu kodaniku märgukirja avaldamise päeval toetasid seda avalikult ka 5 vene dissidenti eesotsas akadeemik Andrei Sahharoviga.

30. oktoobril 1979. a. Antanas Terleckas arreteeriti. Veidi hiljem, 11. detsembril tabas sama saatus ka Julius Sasnauskast. Mõlemad leedulased jäid Nõukogude Liidu meelsusvangeks kuni 1986. aastani

Lätlane **Ints Calitis** oli oma ettekandes sunnitud tõdema, et relvastamata vastupanuliikumine on Lätis seni ajaloolaste poolt kahetsusväärsest vähe uurimist leidnud. Põrandaaluste organisatsioonide hulka ei ole suudetud välja selgitada, samuti on teadmata üksikisikute poolt ellu viidud vastupanuaktsioonide arv. Ints Calitis arreteeriti esimest korda 1948. a. süüdistatuna kuulumises koolinoorte salaorganisatsiooni ning mõisteti 25 aastaks sunnitööle. Pärast vabaneemist 1954. a. jätkas Calitis aga vabadusvõitlust ning mõni aasta hiljem vangistati ta taas ja saadeti kuueks aastaks Mordva vangilaagrisse. Aastaid hiljem Balti Apellile allkirja andnud lätlastest oli Ints Calitis ainus, kellele kohus mõistis karistuseks vabaduskaotuse, sedapuhku siis juba kolmandat korda. Teiste märgukirjale allkirja andnud lätlaste puhul piirduti üksnes hoiatuse ja töölt vallandamisega. 14. septembril 1983. a. alanud kohtuprotsessil süüdistati Ints Calitist muu hulgas: "...Molotovi-Ribbentropi pakti kohta käiva laimu levitamises ning vales, nagu kuuluksid pakti juurde mingid salaproto-kollid."

Nõukogude Liidu reageering Balti Apellile ja seal esitatud nõudmistele ei jäänud siiski ainsaks. 13. jaanuaril 1983. a. võttis Euroopa Parlament vastu resolutsiooni olukorra kohta Eestis, Lätis ja Leedus, millega mõisteti hukka Nõukogude Liidu okupatsioon Balti riikides ning nõuti nende iseseisvuse taastamist.

Enn Tarto konverentsiettekanne keskenduski Balti Apelli sise- ja välispoliitilisele mõjule, rõhutades, et "Balti Apell oli üks osa meie lakkamatust vabadusvõitlusest, üks osa külmast sõjast. ... Külma sõja omapäraks okupeeritud ja annekteeritud Balti riikides oligi see, et vastupanuliikumine toimus erinevatel tasanditel. Teise maailmasõja aegsele ja järgsele relvastatud vastupanule järgnes vastupanu kultuurilisel, usulisel, majanduslikul ja poliitilisel tasandil."

Oma sõnavõtus kinnitas Enn Tarto, et Balti Apell on rahvusvahelises ulatuses mõju avaldanud isegi pärast külma sõja lõppu. 1997. a. tundis baltlaste ühise märgukirja vastu huvi Iisraeli suursaadik Riias, 1998. a. kasutas Ameerika Ühendriikide (USA) Kongress apelli teksti koos kaasaegsete selgitustega USA–Balti harta allakirjutamisega kaasnenud arutelu juures. 10. oktoobril 1998 võttis USA 105. Kongress vastu kaasresolutsiooni nr. 320, milles taaskord mõisteti hukka MRP ja kõik selle tagajärjed ning nõuti Venemaalt pakti ja selle salaprotokollide õigustühiseks kuulutamist.

Balti Apelli üks koostajatest ja allakirjutanutest, **Mart Niklus** oli oma ettekande pealkirjastanud “Balti vastupanuvõitlejate koostööst kommunistlikes koonduslaagrites”. Mart Niklus esitas kuulajatele saatusekaaslaste mälestusi aastatest 1950–1988, ajavahemikust, millesse mahub ka mitu Mart Nikluse enda vangipõlve. Ettekandest jäi selgelt kõlama kirjeldus toonastest vangilaagritest kui omalaadsetest poliitikaülikoolidest, kus õpiti tundma üks-teise kombeid, ajalugu ja keeli ning tähistati koos keelatud tähtpäevi. Kogu see õppimine, eneseharimine ja koostöö harjutamine toimus sihikindlalt – omariikluse taastamise nimel tulevikus. Just kommunistlikes vangilaagrites kujunesid baltlaste vahel tugevad sõprussidemed ja arenes välja “internatsionalism selle sõna kõige paremas tähenduses”, mis stagneerunud ühiskonnas viis välja mitmesuguste ühisavalduste ja pöördumisteni, mille krooniks kujunes 1979. a. Balti Apell. Lõpetuseks avaldas Mart Niklus lootust, et ehk koostatakse lähemal ajal Balti apell 2, mis aitaks lõplikult hukka mõista MRP mõlemad osapooled.

Balti Apellile alla kirjutanutel kõrval esinesid Tartu Linnamuuseumis ettekandega ka Enn Sarv, Jüri Estam, Mari-Ann Kelam, Tunne Kelam, Trivimi Velliste ja Pearu Kuusk.

Enn Sarv käsitles lähemalt Eesti Vabariigi Rahvuskomitee (EVR) sidemeid Läti ja Leedu vastupanuliikumistega Saksa okupatsiooni aastatel. Sarnaselt EVR-le oli riikliku iseseisvuse taastamine peamiseks eesmärgiks ka 1943. a. loodud Läti Kesknõukogule (LCP) ja Leedu Vabastamise Ülemkomiteele (VLIK). Veel 1944. a. kevadel vahetati Balti vastupanuvõitlejate vahel aktiivselt infot kolme maa majanduslikust ja poliitilisest olukorrast, üles kerkis koguni Balti ühise konföderatsiooni idee.

Ülejäänud konverentsil kõlanud sõnavõtud keskendusid taas Balti Apelliga seonduvale. Tartu Linnamuuseumi teadur **Pearu Kuusk** andis

ülevaate Eesti vabadusvõitlejate poolt koostatud avalikest märgukirjadest, mille kasutuselevõtt oli 1972. a. uudseks jooneks meie vastupanuliikumise ajaloos.

Jüri Estami ettekande teemaks oli Müncheni raadiote “Vaba Euroopa” ja “Vabadus” roll Balti Apelli tutvustamisel. Miks Balti Apell õnnestus, kuidas sai märgukirjast uudiskünnise ületaja? Sellele küsimusele vastates tõi Jüri Estam välja mõned olulised tegurid: õige ajastamine (MRP 40. aastapäev), tuginemine rahvusvahelisele õigusele, allakirjutanutel kriitiline mass, kaasa arvatud akadeemik Andrei Sahharovi toetus, ning apelli avalikustamine korrespondentide poolt Moskvast.

Mari-Ann Kelam vaatles Balti Apelli kui väliseestlaste protestiaktisiooni elavdatavat tegurit ning avaldas siirast tunnustust kõigile Eesti vastupanuliikumisest osavõtjatele, kes vaatamata repressioonidele olid valmis iseseisvuse nimel võitlusesse astuma. **Trivimi Velliste** ettekande peateemaks oli Balti riikide koostöö Balti Assamblee raames. Ilmselt on raske leida ajaloost Balti Apellist paremat näidet, mis kinnitaks baltlaste ühise tegutsemise tulemuslikkust. Olukorras, kus rahva valdav enamus ei uskunud enam Nõukogude Liidu lagunemist, oli kitsal teisitimõtletajatest vabadusvõitlejate ringkonnal ühiskonnas eriti oluline positsioon – hoida elus ja aktuaalsena omariikluse ideed. Aeg näitas, et just sellel väiksemal osal oli õigus.

Eesti riikliku iseseisvuse küsimuse viimine rahvusvahelisele tasandile ja kommunistliku režiimi hukkamõistmine, mis olid ka 1979. a. sündinud Balti apelli tegelikuks sisuks, olid vaatluse all ka **Tunne Kelami** sõnavõtus. Ajal, mil paljud endised kommunistid proovivad end kujutada vabadusvõitlejatena, on avalik ja aus vastupanu ebainimlikule režiimile siiani üldlevinud käsitluses midagi ebanormaalselt, millega tavalised inimesed ei tegelenud. “Ei vastata ainult ühele küsimusele,” rääkis Tunne Kelam, “kui 20. augustil 1991. a. oleks otsus langetatud toleaegse enamuse seisukohtade järgi, siis kus me oleksime praegu?”

Pearu Kuusk